

Erich Fromm

Az analitikus szociálpszichológia módszeréről és feladatáról

*(Megjegyzések a pszichoanalízisről és a történelmi materializmusról)**

A pszichoanalízis természettudományos, materialista pszichológia. A pszichoanalízis az emberi viselkedés motorjaként olyan ösztönrezdüléseket és szükségleteket mutatott ki, amelyek a pszichológiailag lehorgonyozott, közvetlenül nem megfigyelhető „ösztönökből” táplálkoznak. Megmutatta, hogy a tudatos lelki tevékenység a lelki életünknek csak egy viszonylag kis szektorát teszi ki, és a lelki viselkedés sok ösztönzője számunkra nem tudatos. Különösen a privát és a kollektív ideológiákat leplezte le mint ösztönszerűen lehorgonyozott vágyakat és szükségleteket, és föltárta az ösztönöknek a „morális” és az ideális motívumokba beburkolt racionalizált megnyilvánulásait.¹

Freud először (teljesen összhangban az ösztönök éhségre és szerelemre való hagyományos felosztásával) az ösztönök két csoportját különböztette meg, amelyek az emberek lelki életének motorjaiként szolgálnak: az önfenntartási ösztönt és a szexuális ösztönt.² A szexuális ösztönökben rejlő energiát libidónak nevezte, és ami ebből az energiából táplálkozik, libidinózusnak. A szexuális ösztönök alatt Freud e fogalom szokásos értelmezésének jogos kitágításával, a genitális impulzussal analóg, testileg

* Erich Fromm: Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie. In: *Gesamtausgabe*, 1. kötet. Deutsche Verlags-Anstalt, 1980, 37-58. Először megjelent: *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1932, 1(1-2): 28-54.

¹ A „felettes-én” mint az ösztönszerű cselekvés instanciája Freud szerint a maga létrejöttét a gyermek és a szülő érzelmi viszonyának köszönheti, vagyis a bázisa az ösztönökben rejlik.

² Tekintettel arra, hogy az önfenntartásban is vannak libidinózus elemek, és a destruktív tendenciáknak különös jelentőségük van, Freud a maga eredeti elméletét úgy módosította, hogy az életfenntartó (erotikus) ösztönökkel a pusztító ösztönöket (a halálösztönt) állította szembe. Bármilyen jó is volt Freud érvelése az eredeti álláspontjának módosítása mellett, ez sokkal inkább spekulatív, és nem empirikus, mint az eredeti pozíciója. Számunkra úgy tűnik, hogy itt a biológiai tények és a pszichológiai tendenciák Freud által általában került összekeveréséről van szó. Ugyanakkor ez ellentétben is áll Freud egyik eredeti elképzelésével, mely szerint az ösztönök elsődlegesen kíváncsók, vágyakozók, az élettendenciákat szolgálják és hozzájuk alkalmazkodnak. Számunkra úgy tűnik, hogy Freud összefogásának egyik következménye, hogy az emberi lelki tevékenység az életfolyamatokhoz és az élet-szükségesszerűségekhez való alkalmazkodásban fejeződik ki, és hogy az ösztönök éppen hogy szemben állnak a biológiai halálprincípiummal. A halálösztön feltételezéséről szóló vita még nem dőlt el az analitikus tudományon belül; mi a pszichoanalitikus elmélet alábbi bemutatásakor Freud eredeti pozíciójából indulunk ki.

feltételezett és bizonyos testrészekhez („erogén zónákhoz”) kötődő feszültségeket értette, amelyek levezetése örömet okoz.

Freud a lelki tevékenység fő princípiumának az „örömelvet” tekintette, vagyis az ösztönfeszültségek maximális örömet okozó levezetését. Ez az örömelv a „realitáselv” alapján módosulhat: a realitás az örömről való lemondást vagy annak felfüggesztését követeli, a jövőbeli örömtelenség elkerülése vagy a nagyobb öröm megszerzése érdekében.

Egy ember speciális ösztönstruktúrája Freud szerint két faktorból áll: a magával hozott konstitúcióból és az életsorsból (mindenekelőtt a koragyermekkorai sorsból). Freud abból indul ki, hogy a magával hozott konstitúció és az élmények egymást „kiegészítő sorok”, és a speciális analitikus feladat az élmények befolyásának kutatása, tehát egy kimondottan történelmi feladat: *az ösztönstruktúrát az életsorsból kiindulva kell megérteni*. Ennek a módszernek megvan a maga érvényessége mind az egészséges, mind a beteg, neurotikus személyiség szempontjából. A „neurotikus” embert az különbözteti meg a „normálistól”, hogy a normális embernél az ösztönstruktúra optimálisan alkalmazkodott a reális élet-szükségszerűséghez, míg a neurotikus embernél az ösztönfejlődés olyan akadályokba ütközött, amelyek lehetetlenné tették az ösztönöknek a realitáshoz való igazodását.

Ahhoz, hogy a szexuális ösztönöknek a realitáshoz való alkalmazkodását és módosíthatóságát teljesen érthetővé tudjuk tenni, szükséges, hogy a szexuális ösztön bizonyos tulajdonságaira utaljunk, amelyek éppen hogy megkülönböztetik ezt az ösztönt az önfenntartási ösztöntől.

A szexuális ösztönöket az önfenntartási ösztönökhöz képest *el lehet halasztani*, míg emezek imperativisztikus természetűek, vagyis egy hosszabb nem-kielégülés a halálhoz vezet, illetve lelkileg teljesen kibírhatatlan. Ebből az következik, hogy az önfenntartási ösztönöknek elsőbbségük van a szexuális ösztönökhöz képest; nem abban az értelemben, hogy nagyobb szerepet játszanának, hanem abban az értelemben, hogy egy konfliktus esetében ezek a sürgetőbbek, és ezért, amíg kielégítetlenek, ők az erősebbek is.

Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy a szexuális ösztönök rezdülései *elfojthatók*, míg az önfenntartásból adódó vágyakat nem lehet eltávolítani a tudatból, és a tudattalanban kerülnek tárolásra. Egy további fontos különbség a két ösztönecsoporthoz az a tény, hogy a szexuális ösztönök szublimálhatók, vagyis egy szexuális vágy direkt kielégítését egy az eredeti szexuális céltól távoli az én teljesítményeivel összeolvadó kielégülés helyettesítheti. Az önfenntartási ösztönök nem képesek ilyen szublimálásra.

Különös jelentősége van továbbá annak a ténynek, hogy az önmegegyeztető impulzusok kielégítéséhez mindig szükség van valóságos eszközökre, miközben a szexuális ösztönök kielégítése gyakran a fantáziában, a reális eszközök igénybevétele nélkül is lejátszódhat. Konkrétan: az emberek éhségét csak kenyérrel lehet kielégíteni, de azt a vágyukat, hogy szeressék őket, egy szerető Istenre vonatkozó fantáziával, vagy szadista tendenciákkal, vagy véres népi játékokkal is ki lehet elégíteni.

Végül fontos, hogy a szexuális ösztönök különböző megnyilvánulási formái – megint csak ellentétben az önfenntartási ösztönökkel – egymás között magas fokúan

kicserélhetők, illetve *eltolhatók*. Egy nem kielégített ösztönrezdülés helyettesíthető egy olyan másikkal, amelynek kielégítése viszont – külső vagy belső okoknál fogva – lehetséges. A szexuális ösztönöknek ez az átalakíthatósága és kicserélhetősége kulcsszerepet játszik az egészséges és a neurotikus lelki élet megértésében, és ez a pszichoanalitikus elmélet egyik központi része. De ugyanakkor nagy jelentőségű társadalmi tény is. Megengedi, hogy éppen azokat a kielégüléseket parancsolják meg a tömegnek, illetve azokat fogadja el a tömeg, amelyek társadalmi okoknál fogva rendelkezésünkre állnak, illetve az uralkodó osztály számára kívánatosak.³

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a szexuális ösztönök az elhalaszthatóságuk, az elfojthatóságuk, a szublimálhatóságuk és az átalakíthatóságuk miatt sokkal elasztikusabbak és alkalmazkodóbbak, mint az önfenntartási ösztönök. Az utóbbiak az előbbiekre támaszkodnak, és követik a nyomaikat.⁴ A szexuális ösztönök nagyobb alkalmazkodóképessége és átalakulási képessége azonban nem jelenti azt, hogy tartósan kielégítetlenek maradhatnának. Nemcsak a fizikai, de a *pszichés egzisztenciának is van egy minimuma*, vagyis a szexuális ösztönök kielégítésének is van egy minimális szintje. Az önfenntartási és a szexuális ösztönök itt jellemzett különbsége csak annyit jelent, hogy a szexuális ösztönök magasfokúan alkalmazkodnak a kielégülési lehetőségekhez, vagyis a reális életkörülményekhez. Ezek az alkalmazkodás jegyében fejlődnek ki, és csak a neurotikus individuumoknál találkozunk az alkalmazkodóképesség zavaraiival. A pszichoanalízis éppen a szexuális ösztönnek ezt a változtathatóságát jegyezte föl, azt tanítva, hogy az individuális ösztönstruktúra megérthető az életsorsból, illetve a magunkkal hozott ösztönös hajlamok befolyásából kiindulva. *A pszichoanalízis magját a biológiai tényállások, azaz az ösztönök aktív vagy passzív alkalmazkodása képezi*, és minden személyes pszichológiai vizsgálódás ebből az alapvető felfogásból indul ki.

Freud eredetileg – és később is döntően – az individuális pszichével foglalkozott. De miután az ösztönökben fölfedezte az emberi viselkedés motívumait, és a tudattalanban megpillantotta az ideológiák és a viselkedési módok titkos forrásait, az analitikus szerzőknek arra is kísérletet kellett tenniük, hogy az individuum problémájától áttérjenek a társadalomhoz, a személyiség-lélektantól a *szociálpszichológiához*. Szükségszerűen adódott az a kísérlet, hogy a pszichoanalízis eszközeivel a társadalmi életben is megkeressük azoknak a feltűnő irracionális viselkedési módoknak a titkos értelmét és alapjait, amelyek a vallásban és a népszokásokban, de a politikában és a nevelésben is megnyilvánulnak. Természetesen ezzel együtt bizonyos nehézségeknek is fel kellett lépniük, amelyek addig, amíg a személyiséglélektanra összpontosítottunk, ismeretlenek voltak.

De ezek a nehézségek semmit sem változtatnak azon a tényen, hogy a kérdésfeltevés egy teljesen korrekt, a pszichoanalízis kiinduló pozíciójából adódó, legitim tudományos konzekvencia. Miután Freud az ösztönéletben (illetve a

³ Különös szerepet játszik a szadisztikus impulzusok felkorlácsolása és kielégítése, amely általában akkor lép fel, ha más pozitív természetű ösztönkielégítések társadalmi-gazdasági akadályokba ütköznek. A szadizmus az a nagy ösztönkészlet, amelyre akkor szokás visszanyúlni, ha a tömegnek nem lehet más – és olcsóbb – kielégülést nyújtani, és ugyanakkor még a tömeg ellenségeit is meg akarják semmisíteni.

⁴ Lásd Sigmund Freud: Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi Sándor. In: *Sigmund Freud Művei IV*. Budapest: Cserépfalvi, 1995, 31-131.

tudattalanban) megtalálta az emberi viselkedés megértésének kulcsát, jogosultnak és képesnek kell lennie arra, hogy valami lényegeset mondjon a társadalmi viselkedés háttéréről is. Mert a „társadalom” is olyan egyes élő individuumokból áll, amelyek azoknak a pszichológiai törvényeknek vannak alávetve, amelyeket a pszichoanalízis az individuumban tárt fel.

Ezért számunkra nem tűnik helyesnek, ha egyesek (mint például Wilhelm Reich) a pszichoanalízist a személyiségpszichológiára szűkítik le, és a társadalmi jelenségekre (mint a politika, az osztálytudat stb.) való alkalmazhatóságát eleve kizárják.⁵ Az a tény, hogy egy jelenség a társadalomtudományokba tartozik, még nem jelenti azt, hogy ne lehetne a pszichoanalízis tárgya is (éppoly kevésbé, mint ahogy azt sem lehet mondani, hogy egy tárgyat, amelyet fizikai szempontokból elemzünk, ne szabadna kémiaiilag is megvizsgálnunk). Ez csak annyit jelent – de annyit biztosan jelent –, hogy a pszichikus tények megjelenésénél játszanak egy bizonyos szerepet; vannak tehát olyan pszichológiai és speciálisan szociálpszichológiai tárgyak, amelyek a pszichikus jelenségek társadalmi háttérét és funkcióját rögzítik. Hamis az a nézet, amely szerint a pszichológia csak az egyes emberrel, a szociológia pedig a közösséggel foglalkozik. Mert, ahogy a pszichológia mindig az eltársadalmazódott individuumokkal foglalkozik, úgy a szociológia az egyes emberek sokaságával foglalkozik, akiknek lelki folyamatait és mechanizmusait mindig figyelembe kell vennie. Később még fogok beszélni arról, hogy a pszichés tényállások milyen szerepet játszanak a társadalmi jelenségek esetében, és hogy éppen itt van az analitikus szociálpszichológia metodológiai helye.

Az a szociológia, amellyel a pszichoanalízisnek a legtöbb érintkezési pontja, ugyanakkor a legtöbb konfliktusa is van, a történelmi materializmus.

A legtöbb érintkezési pontja – mert mindkettő materialista tudomány. Nem az „eszmékből”, hanem a földi életből, a szükségletekből indulnak ki. S közben osztoznak a tudat sajátos felfogásában, amely számukra nem annyira az emberi viselkedés motorja, mint inkább más titkos erők tükröződése. De abban a pillanatban, amikor a tulajdonképpeni, a tudatot meghatározó faktorok lényegére kérdezzük rá, akkor úgy tűnik, egy kibékíthetetlen ellentét lép elénk. A történelmi materializmus szerint a tudatban a társadalmi lét fejeződik ki, a pszichoanalízis szerint pedig a tudattalan és az ösztönök. Ez után fölmerül az a kérdés, hogy ezek ellentmondásban állnak-e egymással, és ha nem, akkor milyen módon viszonyulnak egymáshoz, és hogy végül a pszichoanalízis használata hogyan szolgálhatja a történelmi materializmus gazdagodását.

⁵ „A pszichoanalízis tulajdonképpeni tárgya az eltársadalmazított ember lelki élete. A tömeg lelki élete számára csak annyiban jön tekintetbe, amennyiben individuális jelenségek a tömegben is előtérbe lépnek (például a vezető problémája), továbbá, amennyiben a »tömeglélek« jelenségeit (mint a szorongást, a pánikot, az alávetést) az egyesre vonatkozó tapasztalatai alapján tudja megmagyarázni. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy számára az osztálytudat jelensége aligha megközelíthető, és az olyan problémák, mint a tömegmozgalom, a politika, a sztrájk, amelyek a társadalomtudományokhoz tartoznak, nem lehetnek a módszer tárgyai.” (Wilhelm Reich: *Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse. Unter dem Banner des Marxismus*, 1929b, 3(5): 736-771. Itt: 737.) Ennek a módszertani problémának a principális jelentőségét mi a Reich által kifejtett állásponthoz képest való differencia miatt hangsúlyozzuk, amelyet – mint ahogy azt az utolsó munkái mutatják – mintha ő maga is produktív módon módosított volna. A későbbiekben még vissza fogunk térni arra a sokféle átfedésre, ami a kitűnő empirikus szociálpszichológiai vizsgálataival áll fenn.

Mielőtt e kérdés megvitatása felé fordulnánk, szükségesnek látszik kifejtetni, hogy a pszichoanalízis milyen előfeltevéseket hoz magával a társadalmi problémák tárgyalásához.⁶

Freud sohasem az izolált, a társadalmi összefüggéseiből kiszakított embert tekintette a pszichológia tárgyának. „Az individuális pszichológia ugyan az egyes emberre irányul, és azt követi nyomon, hogy ez milyen utakon próbálja elérni az ösztöneinek kielégítését, de csak nagyon ritkán, bizonyos kiinduló feltételek bázisán jut el abba a helyzetbe, hogy eltekintsen ennek az egyes individuumnak a más individuumokhoz való viszonyától.” Az egyes ember lelki életében a másik rendszeresen előfordul mint példakép, mint tárgy, mint segítő, mint ellenség, és az individuális pszichológia ezért már a kezdetektől fogva egyúttal szociálpszichológia is ebben a kitágított, de mégis jogosult értelemben.⁷

Freud ugyanakkor szakított is a szociálpszichológia illúziójával, azzal az eszmével, hogy egy „társadalomhoz” vagy egy társadalmi képződményhez egy megfelelő „tömeg-lélek” vagy társadalom-lélek tartozik. Inkább abból a tényből indult ki, hogy minden csoport individuumokból áll, és csak az individuumok mint olyanok lehetnek a pszichikai tulajdonságok hordozói.⁸ És ugyanígy Freud egyetlen „társadalmi ösztönt” sem feltételezett. Az, amit ennek szoktak nevezni, számára nem egy „eredeti és oszthatatlan” ösztön, ő a „kezdetet egy szűkebb körben látja, mint például a családban”. A nézeteiből azt a következtetést lehet levonni, hogy a társadalmi tulajdonságok bizonyos környezeti viszonyoknak és bizonyos életfeltételeknek az ösztönstruktúrára kifejtett hatásából meríthetik a maguk eredetét, megerősödését vagy gyengülését.

Ha Freud számára tehát mindig csak az eltársadalmazott ember, az ember a maga szociális összefonódásaiban a pszichológia tárgya, akkor számára is – mint ahogy fent már utaltunk rá – a környezet és életfeltételek játsszák a döntő szerepet az ember lelki fejlődése, valamint ennek elméleti megértése számára. Freud ugyan fölismerte az ösztönök biológiai-pszichológiai feltételezettségét, de arra is rámutatott, hogy ezek az ösztönök bizonyos mértékig módosíthatók, és hogy a módosító faktor a környezet és a társadalmi realitás.

A pszichoanalízis így úgy tűnik, magával hozza az összes olyan előfeltevést, amelyek a módszerét a szociálpszichológiai vizsgálatok számára is alkalmassá teszik, és kikapcsolják a szociológiával való konfliktusokat. Azt kérdezi, hogy egy csoport tagjainak milyen közös lelki vonásai vannak, és ezeket a közös lelki beállítottságokat a közös életsorsokból kiindulva próbálja magyarázni. Ezek az életsorsok azonban – minél nagyobb a csoport, annál inkább – nem a véletlenszerűség és a személyesség szférájába esnek, hanem azonosak ennek a csoportnak a társadalmi-gazdasági szituációjával. *Az analitikus szociálpszichológia tehát ezt jelenti: az ösztönstruktúrát, a*

⁶ A módszertani kérdéshez lásd Erich Fromm: Die Entwicklung des Christusdogmas. *Imago*, 1930, 16: 305-373; Siegfried Bernfeld: Sozialismus und Psychoanalyse. *Der sozialistische Arzt*, 1926, 2(2-3): 15-22.1926; Reich, 1929b.

⁷ Lásd Sigmund Freud: Tömegpszichológia és én-analízis (1921). Ford. Szalai István. In: *Sigmund Freud Művei* V. Budapest: Cserépfalvi, 1995, 185-248.

⁸ Ehhez a kérdéshez lásd Simmel tisztázó megjegyzéseit, idézi Freud: Charakter der Analerotik (1908). In: *Uő, Gesammelte Werke*, 7. kötet. London: Imago Publishing, 1941, 23-30.

libidinózus struktúrát, egy csoport nagyrészt tudattalan beállítottságát a társadalmi-gazdasági struktúrájából kiindulva kell értelmezni.

Itt azonban egy ellenvetés helyénvalónak tűnik. A pszichoanalízis az ösztönfejlődést az első gyermekévek életsorsából kiindulva magyarázza, tehát egy olyan periódusból kiindulva, amikor az embernek még alig van köze a „társadalomhoz”, és szinte kizárólag a család körében él. Hogy kaphatnának mármost a pszichoanalitikus felfogásban a társadalmi-gazdasági viszonyok ilyen jelentőséget? Ez egy látszatprobléma. Mindenesetre az igaz, hogy a felnövekvő gyermekekre az első döntő befolyások a családból indulnak ki, de a család teljes struktúrája, az összes benne lévő tipikus érzelmi vonatkozás, és minden általa képviselt nevelési eszme a maga részéről a család társadalmi és osztály-háttere által meghatározott, tehát ama társadalmi struktúra által, amelyből kinő. (Az érzelmi vonatkozások például az apa és a fiú között teljesen mások egy polgári, apajogú társadalomban, mint egy anyajogú társadalomban.) A család az a médium, amelyen keresztül a társadalom, illetve az osztály a neki megfelelő, a számára specifikus struktúrát a gyermekekre és ezzel együtt a felnőttre is rákényszeríti: *a család a társadalom pszichológiai agentúrája.*

Az eddigi pszichoanalitikus munkák, amelyek a pszichoanalízist megpróbálják alkalmazni a társadalmi problémákra, általában nem felelnek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket egy analitikus szociálpszichológiával szemben támasztanunk kell.⁹

A hiba a család funkciójának fölmérésekor kezdődik. Azt belátták ugyan, hogy az egyes embert csak mint eltársadalmasított lényt lehet értelmezni, azt is felismerték, hogy a gyermeknek a család különböző tagjaihoz való viszonyai azok, amelyek az ösztönfejlődését oly döntően meghatározzák, de szinte teljesen elsiklottak a fölött, hogy a család a maga egész pszichológiai és társadalmi struktúrájával a rá jellemző nevelési célokkal és affektív beállítottságokkal, egy meghatározott társadalmi és a szó szűkebb értelmében vett osztálystruktúra eredménye. A család így valójában csak a társadalom és az osztály pszichológiai agentúrája, amelyből kinő. Sikertelenül megtalálni azt a kiindulópontot, amelyből a társadalomnak a gyermekekre való pszichológiai hatása értelmezhetővé vált, de ezt nem sikerült földeríteni. Hogy volt ez lehetséges? A pszichoanalitikus kutatóknak itt csak egy előítéletük volt, amelyet minden más polgári kutatóval – még a leghaladóbbakkal is – osztanak. Ez a polgári-tőkés társadalom abszolutizálása, és az a többé-kevésbé világos és tudatos hit, hogy ez a „normális” társadalom, és a benne található pszichés tényállások az „általában vett” társadalom számára tipikusak.

⁹ Még akkor is, ha eltekintünk a tudományosan értéktelen kísérletektől (mint például a valamikor pszichoanalitikusként fellépett Kolnai Aurél felületes írásaitól a pszichoanalízisről és a szociológiáról [1920], vagy Vergin csak nyomorúságos ismeretekkel rendelkező könyvétől, *Psychoanalyse der europäischen Politik* 1931), ez a kritika az olyan szerzőkre vonatkozik, mint Reik, Róheim és mások, akik foglalkoztak szociálpszichológiai témákkal. Kivételt képez Sigmund Bernfeld, aki rámutatott arra, hogy a pedagógiai erőfeszítéseknek milyen pszichológiai feltételei vannak (*Sisyphos oder über die Grenzen der Erziehung*, 1928) és mindenekelőtt Wilhelm Reich, akinek a család szerepére vonatkozó koncepciója messzemenően egybeesik az itt kifejtett nézetekkel. Reich különösen részletesen vizsgálta a szexuális morál társadalmi feltételezettségét és társadalmi funkcióit. Lásd a *Geschlechtsreife, Enthaltsamkeit, Ehemoral* című könyvét (1930) és a közelmúltban megjelent *Der Einbruch der Sexualmoral* (1932) című írását.

De még volt egy oka annak, hogy az analitikus szerzők ezt a hibát nagyon könnyen elkövették. Ők elsődlegesen a modern polgári társadalom egészséges és beteg tagjaival foglalkoztak, akik túlnyomórészt a polgári osztályhoz tartoznak,¹⁰ és így számukra a családi struktúrát feltételező háttér azonos, illetve konstans volt. Ami az egyes életsorsokat meghatározta és megkülönböztette, azok az általános alapokra épülő individuális, személyes, és a társadalmi nézőpontból tekintve véletlenszerű események voltak. Az autoriter, az osztályuralomra és az osztály-alávetésre, a célracionális módszereket követő szerzésre stb. épülő társadalomból adódó pszichés vonások mindannyian együtt képezték a vizsgálat tárgyát; ami megkülönböztette őket, az az a tény volt, hogy az egyiknek túlzottan szigorú apja volt, akitől félni kellett, a másiknak egy idősebb nővére, akit egész szívével szeretett, vagy a harmadiknak olyan anyja, aki olyan erősen kötötte őt magához, hogy ebből a libidinózus kötődésből már sohasem tudott kibújni. Természetesen ezek a személyes sorsok nagyon fontosak voltak az individuális, személyes fejlődés számára, és az ezekből a sorsokból kinövő lelki nehézségek eltávolításával az analízis mint terápia megtette a maga dolgát: elősegítette a páciensnek a fennálló társadalomhoz való alkalmazkodását. A terápia célja ennél nem ment tovább – és nem is kellett tovább mennie. De az elméleti megértés sem ment ennél tovább – többre nem volt szükség az analízis lényeges munkaterülete, a személyiséglélektan számára, mert a családi struktúrát alkotó társadalmi struktúra elhanyagolása a pszichoanalízis számára gyakorlatilag irreleváns hibaforrás volt.

Egészen más a helyzet, ha a személyiséglélektanról átmegyünk a szociálpszichológiai vizsgálatokra. Ami ott egy gyakorlatilag irreleváns elhanyagolás volt, az itt az egész munka számára a kezdetektől fogva végzetes hibaforrás.

Miután a polgári társadalom és a hozzá tartozó apajogú család struktúráját „normálisnak” fogadtuk el, miután a személyiséglélektani munkában azt tanultuk, hogy az individuális különbségeket éppen az önmagukban véletlen álmokon keresztül érthetjük meg, a különböző szociálpszichológiai jelenségeket is a traumának ugyanabból a nézőpontjából, vagyis a társadalmi véletlenszerűség szempontjából kezdjük el nézni. És ezen az úton szükségképpen föl fogjuk adni a tulajdonképpeni analitikus módszert. Mivel nem foglalkoztunk az „életsorsok” különbözőségeivel, vagyis más társadalmi formációk társadalmi-gazdasági szituációjával, ezért nem törekedtünk arra sem, hogy a pszichés struktúrájukat a társadalmi struktúrájukból kiindulva értsük meg, és ezért – ebben a tekintetben – az elemzés helyett pusztán analógiákhoz folyamodtunk. S így az emberiséget vagy egy bizonyos társadalmat úgy kezeltük, mintha egy individuumról lenne szó, és azokat a speciális mechanizmusokat, amelyek a mai emberre jellemzőek, az összes lehetséges társadalmi formációra

¹⁰ Az individuumban ugyan meg kell különböztetni az össztársadalom tipikus vonásait az osztályára nézve tipikus vonásoktól, de mivel az össztársadalom pszichés struktúrája az egyes osztályokra bizonyos alapvető vonásokban rákényszeríti önmagát, ezért az osztály speciális vonásai, bármilyen fontosak is legyenek, csak másodlagos jelentőségűek az egész társadalommal szemben. És éppen az az ellentmondás, amely a különböző osztályok pszichés struktúráinak viszonylagos (legalábbis célként kitűzött) egységessége és a gazdasági érdekeik ellentétessége között áll fenn, az osztálytársadalmak egyik kitüntetett sajátossága, amelyet különböző ideológiák takarnak el. De minél inkább szétesik egy társadalom (gazdasági, társadalmi és pszichológiai értelemben), minél inkább eltűnik belőle az össztársadalom, illetve az uralkodó osztály megkötő és meghatározó ereje, annál nagyobbak lesznek a különböző osztályok pszichés struktúrájának különbségei.

átvittük, és aztán ezek pszichés struktúráját bizonyos jelenségekkel való analógia alapján (mindenekelőtt a saját társadalmunkra jellemző beteg jelenségek alapján) „magyaráztuk”.

Az analogizálás során azonban elsiklunk egy olyan szempont felett, amely pedig hozzátartozik az analitikus személyiséglélektan fundamentumához: figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy a neurózis (legyen szó egy neurotikus szimptómáról vagy egy neurotikus karaktervonásról) egy „abnormális” individuum ösztönstruktúrájának hiányos alkalmazkodása. De a tömeg, vagyis az „egészséges emberek” esetében is alkalmazkodásról beszélhetünk – vagyis a tömegpszichológiai jelenségeket már ebből az okból kifolyólag sem szabad a neurotikus jelenségekkel analógiában értelmeznünk, hanem csak az ösztönstruktúra társadalmi realitáshoz való alkalmazkodásának eredményét kell látnunk bennük.

Ennek az eljárásnak a legmarkánsabb példája az „Ödipusz-komplexus” (az anyával való rivalizálásból létrejövő apával szembeni gyűlölet) abszolutizálása egy általános emberi mechanizmussá; miközben az összehasonlító szociológiai és népszichológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a speciális érzelmi beállítottság csak az apajogú társadalmakra jellemző, és nem lehet neki általános-emberi karaktert tulajdonítani. Az Ödipusz-komplexus abszolutizálása Freudot ahhoz vezette, hogy az egész emberiség fejlődését az apagyűlöletnek erre a mechanizmusára, és az erre való reakcióra építette¹¹, miközben teljesen elhanyagolta a vizsgált csoportok anyagi életfolyamatait.

Freud zseniális pillantása egy szociológiailag hamis kiindulópont mellett is még mindig termékeny és jelentős felfedezéseket eredményezett,¹² de más analitikus szerzők esetében ez a hibaforrás az analízist (a szociológusok és a marxista társadalomtudósok szemében) már kompromittáló eredményekhez vezette.

¹¹ Lásd Sigmund Freud: Totem és tabu (1912-13). Ford. Pártos Zoltán. In: *Sigmund Freud Művei V.* Budapest: Cserépfalvi, 1995, 23-157.

¹² Az *Egy illúzió jövője* (1927) című dolgozatában Freud átlépi a társadalmi realitást és az annak változásait elhanyagoló korábbi álláspontját, és a gazdasági feltételek jelentőségét hangsúlyozva a személyiségpszichológiai kérdéstől, hogy a vallás hogyan *lehetőséges* (személyiség)pszichológiailag (nevezetesen az apával szembeni infantilis beállítottság megismétléseként) áttér egy szociálpszichológiai kérdésre: a vallás társadalmi *lehetőségére és szükségességére*. Ő úgy gondolta, hogy a vallásra szükség volt, amíg az emberek a természettel szembeni tehetetlenségük révén, vagyis a termelőerejük alacsony fejlettségi szintje miatt, rászorultak egy vallási illúzióra, de ez a technika fejlődésével, az ember ebből következő „felnőtté válásával” ez egy fölösleges és káros illúzióvá válik. Az igaz, hogy ebben az írásban sem érinti a vallás társadalmilag releváns funkcióit, így azt a kérdést sem, hogy meghatározott vallási formák hogyan viszonyulnak bizonyos társadalmi konstellációkhoz, ugyanakkor Freudnak mégis ez az írása az, amely tartalmilag a legközelebb kerül egy materialista szociálpszichológiához. (Tartalmi szempontból csak a következő mondatra szeretnék utalni: „Mondanom sem kell, hogy egy kultúrának, amely a résztvevők ilyen nagy számát hagyja kielégítetlenül, és lázadásra ösztönöz, esélye sincs arra, hogy magát tartósan fenntartsa, de ezt nem is érdemli meg.” (I.m., 333.) Freud könyve érintkezik a fiatal Marx álláspontjával, amely neki szinte mottóként szolgálhatna. „A vallás mint egy nép illuzórikus boldogságának megszüntetése egy valóságos boldogság követelése. A követelés, hogy adja föl a saját állapotára vonatkozó illúziókat, egy olyan állapot feladását követeli meg, amelynek szüksége van az illúziókra. A vallás kritikája ezért csíraformában a siralomvölgy kritikája, amelynek szentséglevele a vallás.” (Karl Marx: *Die Frühschriften*. Verlag Kröner 1971, 208.) A legközelebbi, szociálpszichológiai problémákat tárgyaló, Rossz közérzet a kultúrában című munkájában Freud ezt a vonalat már sem módszertanilag, sem tartalmilag nem követi. És így elejt egy termékeny kiindulópontot.

De ezt nem lett volna szabad magának a pszichoanalízisnek felróni. Ellenkezőleg, éppen a pszichoanalitikus személyiséglélektan klasszikus módszerét kellett volna csak következetesen a szociálpszichológiára alkalmazni, hogy teljesen kifogástalan eredményekhez jussunk. A hiba nem a pszichoanalitikus módszerben volt, hanem abban, hogy a pszichoanalitikus szerzők megszűntek ezt konzekvens és korrekt módon alkalmazni, amikor az individuumok helyett társadalmakról, csoportokról, osztályokról, röviden társadalmi jelenségekről kezdtek el beszélni.

Itt szükségünk van egy kiegészítő megjegyzésre.

Az ábrázolás középpontjában az ösztönapparátusnak a külső, vagyis végső soron a társadalmi körülmények általi módosíthatósága áll. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ösztönapparátus módosíthatóságának mennyiségileg és minőségileg meg vannak a maga pszichológiai és biológiai korlátai, és csak ezek között a korlátok között beszélhetünk a társadalmi faktorok hatásáról. A benne fölhalmozott energiamennyiségnél fogva az ösztönapparátus maga is egy nagyon aktív erőt képvisel, amelyben benne van az a tendencia, hogy az életfeltételeket az ösztöncélok értelmében megváltoztassa.¹³ A pszichés mozgatóerők és a gazdasági feltételek kölcsönös egymásra hatásában az utóbbiaknak van primátusuk. Nem azért, mert ezek képviselnék az „erősebb” motívumot” (ez a kérdésfeltevés egy látszatproblémára futna ki, mivel ezek a motívumok egyáltalán nem ugyanazon a síkon helyezkednek el, és minőségileg sem „összehasonlíthatók”), de a primátusnak abban az értelmében, hogy a szükségletek egy nagy részének kielégítése, így az önfenntartási szükségletek kielégítése is az anyagi termeléshez kötődik, és a gazdasági, emberen kívüli realitás sokkal kevésbé módosítható, mint az emberi ösztönapparátus (speciálisan a szexuális ösztön).

Az analitikus személyiségpszichológia konzekvens alkalmazása a társadalmi jelenségekre a következő szociálpszichológiai módszerhez vezet: *A szociálpszichológiai jelenségeket úgy kell fölfognunk, mint az ösztönapparátus aktív és passzív hozzáigazítását a társadalmi-gazdasági szituációhoz. Az ösztönapparátus maga – bizonyos alapokat tekintve – biológiailag adott, de messzemenően módosítható; az ökonomiai feltételek az elsődlegesen formáló faktorok szerepét játsszák. A család pedig az a lényegi médium, amelyen keresztül a gazdasági helyzet kifejti formáló hatását az emberi pszichére. A szociálpszichológia a közös, társadalmilag releváns lelki beállítottságokat és ideológiákat – és különösen ezek tudattalan gyökereit – a gazdasági feltételeknek a libidinózus törekvésekre kifejtett hatásából magyarázza.*

Eddig a szociálpszichológia módszere, úgy tűnik, összhangban van mind a freudi személyiségpszichológia módszerével, mind a materialista történelemfelfogás követelményeivel, és így újabb nehézségek adódnak, ha az analitikus módszert a marxista elmélet hamis, de elterjedt interpretációjával próbáljuk szembevetni: a történelmi materializmusnak pszichológiai elméletként, és speciálisan ökonomisztikus pszichológiaként való felfogásával.

¹³ Lásd ehhez Marx későbbi fejtegetéseit *A tőkében* a szükséglet-fokozásról mint a gazdasági fejlődés forrásáról.

Ha úgy lenne is – ahogy azt Bertrand Russell véli¹⁴ –, hogy Marx a „pénzcsinálásban”, Freud pedig a szerelemben látja az emberi cselekvés döntő motívumát, akkor ezt a két tudományt nem lehetne úgy összeegyeztetni, ahogy Russell gondolja. De ha a Russell által emlegetett egynapos légy valóban tudna teoretikusan gondolkodni, akkor a szájába adott válasz helyett azt mondaná, hogy Russell mind a pszichoanalízist, mind a marxizmust félreérti, hiszen a pszichoanalízis éppen a biológiai tényezőknek, az ösztönöknek a társadalmi tényezőkhez való alkalmazkodását vizsgálja, a marxizmus maga pedig nem is pszichológiai elmélet.

De Russell nem az egyetlen, aki mindkét elméletet így félreérti, ezzel egy sor teoretikus és elterjedt nézet társaságában találja magát. A materialista történelemfelfogásnak mint gazdasági pszichológiának ezt a felfogását különösen világosan és drasztikusan képviselte Hendrik de Man. Ezt mondja:

„Marx, mint ismeretes, sohasem fogalmazta meg a maga motivációról szóló tanítását. És még azt sem írta soha körül, hogy mit kell osztály alatt értenünk; a halál éppen akkor szakította meg az életművét, amikor e felé a tárgy felé szeretett volna fordulni. Az alapvető nézetek tekintetében, amelyekből kiindult, nem áll fenn kétség; ezek definíció nélkül is megerősítést kapnak mint hallgatólagos előfeltevések, az állandó alkalmazáson keresztül, mind a tudományos, mind a politikai tevékenységében. Marx minden gazdasági tantétele és minden politikai-stratégiai véleménye arra az előfeltevésre épül, hogy az emberi akarati motivációkat – amin keresztül a társadalmi haladás lejátszódik – elsősorban gazdasági érdekek diktálják. Ugyanezt a gondolatot a mai szociálpszichológia nyelvén úgy fejeznénk ki, hogy a társadalmi viselkedést a szerzési ösztönön keresztül határozhatjuk meg, vagyis a tárgyi értékek elsajátítására vonatkozó ösztönként. – Ha Marx maga az ilyen és az ehhez hasonló formulákat fölöslegesnek tekintette, akkor ez egyszerűen azért van így, mert az egész korabeli nemzetgazdaságtan tartalma számára magától értetődő volt.”¹⁵

Amit Hendrik de Man a „marxizmus hallgatólagos előfeltevésének” tekintett, (hallgatólagos, mert minden (polgári) nemzetgazdász számára magától értetődő elképzelés volt), az egyáltalán nem is Marx felfogása, aki néhány más ponton sem osztotta a „korabeli” teoretikusok felfogását.

És Eduard Bernstein sem áll olyan messze ettől a pszichológiai interpretációtól, amikor a történelmi materializmus becsületét a következő megjegyzéssel szeretné megmenteni: „A gazdasági történelemfelfogásnak nem kell azt jelentenie, hogy *pusztán* gazdasági erőket, *pusztán* gazdasági motívumokat ismerünk el, hanem csak azt, hogy a történelem nagy mozgalmainak *meghatározó ereje és szegletpontja mindig a gazdaság.*”¹⁶

¹⁴ Egy 1927-ben, a zsidó *Forward*-ban publikált „Miért népszerű a pszichoanalízis?” című tanulmányában Russell ezt írta: „A pszichoanalízis természetesen teljesen összeegyeztethetetlen a marxizmussal. Marx a hangsúlyt a gazdasági motívumra helyezi, amely legfeljebb az önfenntartással függ össze, a pszichoanalízis ezzel szemben a biológiai motívumot hangsúlyozza, amely az önfenntartással a szaporodáson keresztül függ össze. Kétségtelen, hogy mindkét nézőpont egyoldalú, de mindkét nézőpontnak fontos szerepe van.”

¹⁵ Hendrik de Man: *Zur Psychoanalyse des Sozialismus*. Diederichs Verlag, 1927, 281.

¹⁶ Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Dietz Nachfolger, 1899, 13. Kiemelés: E. F.

Ezek mögött a kicsit elmosódott megfogalmazások mögött a marxizmus gazdasági pszichológiaként való értelmezése húzódik meg, amelyet Bernstein idealista értelemben megtisztít és feljavít.¹⁷

Az a gondolat, hogy a „szerzési ösztön” az emberi cselekedet egyetlen vagy lényegi motívuma, a liberalizmus gondolata. Ezt egyrészt polgári oldalról a szocializmus megvalósításával szembeni pszichológiai érvként szokták alkalmazni,¹⁸ másrészt viszont a kispolgári követők ebben a gazdasági-pszichológiai értelemben interpretálják a marxizmust. Valójában a történelmi materializmus messze van attól, hogy egy pszichológiai elmélet legyen. Csak néhány és nagyon kevés számú pszichológiai előfeltevése van.

Először is feltételezi, hogy az emberek azok, akik a történelmüket csinálják, továbbá azt is feltételezi, hogy a szükségletek azok, amelyek motiválják az emberek cselekedeteit és érzéseit (az éhséget és a szerelmet), valamint feltételezi, hogy ezek a szükségletek a történelmi fejlődés során fokozódnak, és végül, hogy *a szükségleteknek ez a fokozódása* a fokozódó gazdasági tevékenység egyik feltétele.¹⁹

A gazdasági tényező a pszichológiával összefüggésben a történelmi materializmusban csak annyiban kap egy bizonyos szerepet, hogy az emberi szükségletek – és mindenekelőtt az önfenntartásra vonatkozó szükséglet – kielégítése megköveteli különböző termékek előállítását, és így a szükségletekben lehet megtalálni a termelés emelőjét és ösztönzőjét. Marx és Engels mindig hangsúlyozták, hogy a szükségletek közül az önfenntartás áll az első helyen, de a részleteket tekintve semmit sem mondtak a különböző ösztönök és szükségletek minőségéről. Az biztos, hogy a „szerzési ösztönt”, tehát a szerzést önmagában, a szerzést mint öncélt sohasem tartották az egyetlen vagy lényegi szükségletnek. Ez csak egy pszichés vonás naiv abszolutizálása, amely a kapitalista társadalomban hallatlan erőre tett szert, miután ezt az erejét és ezt a megjelenését általános emberinek deklarálták. Marxnak és Engelsnek természetesen eszébe se jutott volna a polgári-kapitalista vonások ilyen általános-emberivé stilizálása. Ők nagyon pontosan tudták, hogy a szociológián belül milyen hely illeti meg a pszichológiát, de nem voltak pszichológusok és nem is akartak azok lenni, amikor ezeken az általános utalásokon túlmenően közelebbi meghatározásokat tettek az emberi ösztönvilág tartalmáról és mechanizmusairól. És azt is figyelembe kell vennünk, hogy nem állt rendelkezésükre – ha most eltekintünk a francia felvilágosodás irodalmában található néhány, biztosan nem alábecsülendő, kiindulóponttól (gondoljunk mindenekelőtt Helvétiusra) – egy tudományos materialista pszichológia. Csak a pszichoanalízis nyújtotta ezt a pszichológiát, és mutatta meg, hogy a „szerzési ösztön” ugyan fontos, de semmiképpen sem uralkodik más szükségletek (a genitális, a

¹⁷ Karl Kautsky már *A történelmi materializmus* (1927) című könyvének elején nagyon határozottan elutasítja a pszichológiai interpretációt, de a történelmi materializmust kiegészíti egy pusztán idealista pszichológiával, azzal, hogy egyidejűleg feltételez egy eredeti „társadalmi ösztönt”.

¹⁸ Mint ahogy a történelmi materializmussal szemben megfogalmazott támadások nagy része valójában nem erre irányul, hanem a „barátok” vagy az „ellenfelek” által becsempészett polgári elemekre.

¹⁹ „Ahogy a vadembernek birkóznia kell a természettel, hogy a szükségleteit kielégítse, hogy az életét fenntartsa és reprodukálja, úgy a civilizált embernek is ezt kell tennie, és minden társadalmi formában és minden termelési módban ezt kell tennie. A fejlődéssel együtt a természeti szükségyszerűségnek ez a szférája is kitágul, mert a szükségletek; de ugyanakkor kitágulnak a termelőerők is, amelyek ezeket kielégítik.” (Karl Marx: *A tőke* 3 (1894). Budapest: Kossuth, 1979, 828. Kiemelés: E.F.)

szadista, a nárcisztikus stb.) fölött. Különösen azt mutatta ki, hogy a „szerzési ösztön” nem a szerzésre vagy birtoklásra irányuló szükségletnek valamilyen mély oka, hanem maga is csak egy nárcisztikus szükséglet kifejeződése, azé a vágyé, hogy az ember önmaga és mások előtt megbecsülésre tegyen szert. Az is világos, hogy egy olyan társadalom, amely a tulajdonosoknak és a gazdagoknak adózik a legnagyobb elismeréssel, rendkívüli mértékben fokozni fogja e társadalom tagjainak a tulajdonra vonatkozó nárcisztikus szükségleteit és vágyait, míg egy olyan társadalom, amelyben nem a tulajdon képezi a társadalmi tekintély bázisát, hanem például az összesség számára fontos teljesítmények, az azonos nárcisztikus impulzusok nem „szerzési ösztönként”, hanem a fontos teljesítményekre vonatkozó ösztönként nyilvánulnak meg. Mivel a nárcisztikus szükségletek a legelementárisabb és a leghatalmasabb lelki törekvések közé tartoznak, ezért különösen fontos tudatosítani, hogy a nárcisztikus törekvések céljai és konkrét tartalmi függnek egy társadalom struktúrájától, és hogy ezért a „szerzési ösztön” nagyrészt annak köszönheti a maga imponáló szerepét, hogy a polgári társadalmon belül a tulajdont hallatlanul nagyra becsülik.

Ha tehát a materialista történelemfelfogásban okokról beszélnek, akkor ezen – eltekintve az éppen most kifejtett jelentéstől – nem a gazdaságot mint *szubjektív pszichológiai* motívumot értik, hanem az emberi élettevékenység *objektív feltételét*. Minden emberi tevékenység, az összes szükséglet kielégítése függ a készen talált természeti-gazdasági feltételek sajátosságaitól, és ezek a feltételek írják elő az emberi élet „hogyan”-ját. Az emberek tudatát Marx szerint csak a társadalmi létből kiindulva lehet megérteni, a földi, reális, a termelőerők szintje által meghatározott életükből kiindulva:

„Az eszmék, a képzetek és a tudat termelése egyrészt közvetlenül bele van szöve az anyagi tevékenységbe és az emberek közötti érintkezésbe, a valóságos élet nyelvébe. A képzet, a gondolkodás, az emberek szellemi érintkezése itt még az anyagi viselkedésük közvetlen következményének tűnik. És ugyanez érvényes a szellemi termelésre, a politika nyelvére, a törvényekre vagy egy nép vallására, metafizikájára stb. Az emberek a maguk képzeiteinek, eszméinek stb. létrehozói, de a valóban ható emberek meg vannak határozva a termelőerők egy bizonyos fejlődése által és az ennek megfelelő érintkezések által, a legtávolabbi formációkig menően. A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét, és az emberek léte az ő valóságos életfolyamatuk. Ha az egész ideológiában az emberek és a viszonyaik, mint egy camera obscurában a fejük tetejére állítva jelennek meg, akkor ez a jelenség ugyanúgy a történelmi életfolyamatukból lép elő, ahogyan a tárgyak megfordítása a retinájukon a közvetlen fizikai folyamatokból.”²⁰

A történelmi materializmus a történelmi folyamatban az embernek az őt körülvevő természeti feltételekhez való passzív és aktív alkalmazkodását látja. „A munka először is egy folyamat az ember és a természet között, egy folyamat, amelyben az ember a természettel való anyagcseréjét a saját tevékenységével közvetíti, szabályozza és kontrollálja.”²¹ A két egymásra ható, egymást kölcsönösen megváltoztató és feltételező pólus az ember és a természet. A történelmi folyamat mindig hozzá marad

²⁰ Marx, 1971, 348-349.

²¹ Karl Marx: *A tőke I* (1876). Budapest: Kossuth, 1979, 192.

kötve az emberen kívüli természeti feltételekhez, amihez a saját alkata is hozzá tartozik. Habár Marx abból indul ki, hogy az ember a társadalmi folyamatban hallatlan mértékben megváltoztatta a természetet és magát is, ugyanakkor mégis állandóan hangsúlyozza, hogy minden változás a természeti feltételekhez marad hozzákötve. Ez különbözteti meg az álláspontját bizonyos idealista nézetektől, amelyek az emberi akaratnak korlátlan hatalmat tulajdonítanak.²²

Marx és Engels a *Német ideológiában* ezt írják:

„A feltételek, amelyekkel kezdjük, nem önkényesek, nem dogmák, hanem valóságos előfeltételek, amelyektől csak a képzeletben lehet elvonatkoztatni. Ezek a valóságos individuumok, akikhez hozzá tartoznak a tetteik és az életfeltételeik, mind a készen találtak, mind a saját tetteikkel létrehozottak. Ezeket az előfeltevéseket empirikus úton konstatálni lehet. – Minden emberi történelem első feltétele természetesen az élő emberi individuumok létezése. Az első konstatálandó tényállás tehát ezeknek az individuumoknak a testi szervezete és a számukra ezáltal adott viszony a rajtuk kívül álló természethez. Mi itt természetesen nem tudunk foglalkozni sem az ember fizikai alkatával, sem pedig a készen talált természeti feltételekkel, a geográfiaiakkal, az oro-hidrografikusokkal, a klimatikusokkal és más viszonyokkal. Minden történetírásnak ezekből a természeti alapokból és ezeknek a történelem során való modifikációjából kell kiindulnia.”²³

Miután eltávolítottuk a legdurvább félreértéseket, válaszolnunk kell arra, hogyan viszonyul egymáshoz a pszichoanalízis és a történelmi materializmus?

A pszichoanalízis a történelmi materializmus összefogását egy döntő vonatkozásban gazdagíthatja: *abban, hogy átfogó ismeretet nyújt a történelmi folyamatban hatékony egyik tényezőről, az ember alkatáról vagy „természetéről”*. Az ember ösztön-apparátusát besorolja a természetes feltételek közé, amelyek maguk is alakulnak, de amelyek természetében benne vannak a módosulás határai. Az ember ösztönapparátusa a „természeti feltételek” egyike – s ezek alkotják a társadalmi folyamatok alapját. De ez nem az ösztönapparátus a „maga általánosságában”, a maga biológiai „ősformájában”. Mint ilyen a valóságban sohasem mutatkozik meg, hanem már mindig egy meghatározott, a társadalmi folyamat által megváltoztatott formában lép fel. Az emberi psziché, illetve ennek gyökerei, a libidinózus erők, hozzátartoznak az alaphoz, de nem ők az alap, ahogy egy pszichológusztikus interpretáció véli, és az emberi psziché mindig csak a társadalmi folyamat által módosított psziché. A történelmi materializmus megkövetel egy pszichológiát, vagyis egy tudományt az ember lelki tulajdonságairól. És csak a pszichoanalízis nyújtott egy olyan pszichológiát, amely használható a történelmi materializmus számára.

Ez a kiegészítés a következő okoknál fogva fontos. Marx és Engels minden ideológiai történésnek a gazdasági alaptól való függőségét konstatálták, és „a szellemiben az emberi fejben lefordított anyagot látták”. Azt el kell ismerni, hogy a történelmi materializmus sok esetben a pszichológiai előfeltevések nélkül is helyes válaszokat adhatott. De mindig csak ott, ahol az ideológiának egy többé-kevésbé

²² Ehhez a kérdéshez lásd Nikolai Bucharinnak azt a munkáját, amely a természeti mozzanatot különösen kiemeli (1922), és Karl August Wittfogelnek ezt a problémát sajátosan kezelő és tisztázó dolgozatát (1929).

²³ Karl Marx: *Die Frühschriften*. Verlag Kröner, 1971, 346-347.

célracionális karaktere van, bizonyos osztálycélokra való vonatkozásban, vagy ott, ahol arról van szó, hogy helyes hozzárendeléseket hajtsunk végre a gazdasági alap és az ideologikus felépítmény között, anélkül, hogy magyarázatot adnánk arra, hogy hogy néz ki az az út, amely a gazdaságtól az emberi fejhez vagy szívhez vezet.²⁴ De erre a *hogyanra*, vagyis arra, hogy az anyagi hogyan fordul le az emberi fejben, Marx és Engels – egy használható pszichológia hiányában nem tudtak, de nem is akartak válaszolni. A pszichoanalízis meg tudja mutatni, hogy az ideológiák olyan meghatározott vágyak, ösztönrezdülések, érdekek és szükségletek produktumai, amelyek maguk is – nagyrészt tudattalanul – „racionalizálásként” lépnek föl. Ezek az ösztönrezdülések ugyan maguk is egyrészt a biológiaiilag feltételezett ösztönök bázisán bontakoznak ki, de a mennyiségüket és a tartalmukat tekintve messzemenően az individuum, illetve osztályának társadalmi-gazdasági szituációjától függenek. Ha az emberek – ahogy Marx mondja – maguk termelik az ideológiáikat, úgy éppen az analitikus szociálpszichológia hivatott arra, hogy leírja és megmagyarázza az ideológiák termelési folyamatának sajátosságait, a társadalmi és a „természeti” tényezők kölcsönhatását. *A pszichoanalízis tehát meg tudja mutatni, hogy a gazdasági szituáció az ösztönéleten keresztül hogyan fordul át egy ideológiába.* És ennek kapcsán különösen hangsúlyozni kell, hogy az ösztönélet és a környezet közötti ilyen „anyagcsere” eredményeként az ember mint olyan megváltozik, éppen úgy, ahogy a munka megváltoztatja az emberen kívüli természetet. Az ember megváltozásának ezt az irányát itt csak jelezhetjük. Ez mindenekelőtt a Freud által többszörösen hangsúlyozott énszerveződés növekedését és az ehhez kötődő szublimációs képességek növekedését jelenti.²⁵ A pszichoanalízis tehát megengedi nekünk, hogy az ideológiaképződést egyfajta „munkafolyamatként”, mint az ember és a természet közötti anyagcsere szituációját tekintsük, miközben a különlegessége abban áll, hogy a természet ebben az esetben az emberen belül, és nem rajta kívül helyezkedik el.

A pszichoanalízis ugyanakkor felvilágosítást tud adni az ideológiák vagy az eszmék társadalomra kifejtett hatásáról is. Fel tudja vázolni, hogy egy „eszme” hatása lényegében a maga tudattalan és bizonyos ösztöntendenciákra apelláló tartalmára épül, azaz egy társadalom vagy egy osztály libidinózus rezonancia-talaja dönt mások mellett az ideológia hatásáról.

Ha az világosnak tűnik is, hogy a pszichoanalitikus szociálpszichológia a történelmi materializmuson belül egy nagyon meghatározott helyet foglal el, azért célszerű rámutatni néhány pontra, amelyeken keresztül bizonyos nehézségeket el tud távolítani.

Először is a történelmi materializmus bizonyos ellenvetésekre világosabban válaszolhat. Ha a történelemben szereplő ideális mozzanatokra gondolunk (mint a szabadság akarása, a csoport szeretete, amelyhez tartozunk stb.), akkor a történelmi

²⁴ Az ideológiai felépítmény lényegéről lásd Engels levelét Mehringhez (1893. július 14., idézi Hermann Duncker: *Der historische Materialismus*. Internationaler Arbeiter Verlag, 1930): „Mi mindannyian először is a fő súlyt arra helyeztük és arra kellett helyeznünk, hogy a politikai, jogi és ideológiai elképzeléseket és az ezen elképzelések által közvetített cselekedeteket *levezessük* a gazdasági alaptényekből. És eközben a formális oldalt elhanyagoltuk a tartalmi mellett: annak jellegét és módját, ahogy ezek az elképzelések létrejönnek.”

²⁵ Az, hogy ehhez kötődik a felettes én és az elfojtások növekedése is, számunkra belső ellentmondásnak tűnik. Az én és a szublimációs lehetőségek növekedése az ösztönökön való uralkodást jelenti, de nem az elfojtás útján.

materializmus álláspontjából kiindulva ezeket a kérdéseket mint pszichológiaiakat megpróbálhatjuk elutasítani, és korlátozódhatunk a történeti események objektív-gazdasági feltételezettségének kimutatására. De így nem voltunk képesek világos választ adni arra, hogy valójában milyen jellegűek és honnan származnak az emberi erők (amelyek mint pszichés hajtóerők nyilvánvalóan nagyon hatékonyak), és milyen helyet foglalnak el egy társadalmi folyamaton belül. A pszichoanalízis meg tudja mutatni, hogy ezek a látszólag ideális motívumok a valóságban nem mások, mint az ösztönszerű, libidinózus szükségletek racionalizált kifejeződései, és hogy a mindenkor uralkodó szükségletek tartalma és terjedelme megint csak a társadalmi-gazdasági szituációnak az ösztönstruktúrára kifejtett hatására vezethető vissza, amely egy háttérben álló csoport ideológiájaként vagy szükségleteként értelmezhető. A pszichoanalízis tehát képes arra, hogy a szublimált ideális mozgató okokat a maguk földi libidinózus magjára redukálja, anélkül, hogy közben arra lenne kényszerítve, hogy egyedül a gazdasági szükségleteket tekintse fontosnak.

A történelmi materializmussal összhangban álló pszichológia hiánya ahhoz vezetett, hogy a történelmi materializmus bizonyos képviselői ezen a helyen egy privát, tisztán idealista pszichológiát állítottak föl. Erre egy tipikus példa – tipikusabb, mint a nyíltan idealista szerzők, mint amilyen Eduard Bernstein – Karl Kautsky. Ő azt feltételezi, hogy az emberben van egy vele született „társadalmi ösztön”. E társadalmi ösztön és a társadalmi viszonyok egymáshoz való viszonyát a következőképpen írja le: „A mindenkori társadalmi ösztöneinek erőssége és gyengesége szerint az ember inkább a jóra vagy a rosszra fog hajlani. De ez már nem a társadalmon belüli életfeltételeitől függ.”²⁶ Az világos, hogy ez az emberrel vele született társadalmi ösztön nem lehet más, mint az emberrel vele született morális princípium, és így a Kautsky-féle álláspont csak a kifejezési módjában különbözik az idealista etikától.²⁷

Azok a marxista szerzők azonban, akik nem tettek magukévá egy idealista pszichológiát és etikát, csak kevés figyelmet szenteltek a pszichológiának.²⁸ Nos, az

²⁶ Kautsky, 1927, 262.

²⁷ Ugyanezt a pozíciót képviseli Kautsky akkor is, amikor azzal a feltételezéssel, hogy a történelmi materializmus egy gazdasági pszichológia, a következőképpen száll szembe: „Ha a materialista történelemfelfogás valóban azt állítaná, hogy az embereket csak a gazdasági motivációk vagy az anyagi érdekek mozgatják, akkor nem érné meg részletesen foglalkozni vele. Akkor csak annak a nagyon régi nézetnek az eldurvítása lenne, amely az egoizmusban vagy a gyönyörre való törekvésben látja az emberi cselekedetek egyetlen motivációját. Akkor Marx és Engels is meggyőzően cáfolták volna a saját elméletüket a saját praxisukkal, mert nem volt még soha két ember, akik önzetlenebbek voltak és kevésbé mozgatta őket a gazdasági érdek, mint a két mesteremet.” (I. m., 6.) Itt világosan lelepleződik Kautsky idealista pozíciója. *Nem veszi észre, hogy a gazdasági motivációk és a gyönyörre való törekvés két teljesen különböző dolog, és hogy az értékes személyes tulajdonságok nem a különböző fajta szükségletek kielégítésén túl helyezkednek el, és nem egyszerűen az ezek kielégítésére irányuló lelki apparátusban állnak.*

²⁸ Nikolai Bucharin *A történelmi materializmus elmélete* című könyvében a pszichológia problémájának egy külön fejezetet szentelt. Ebben teljesen helyesen magyarázza, hogy egy osztály pszichológiája nem azonos az osztály „érdekeivel”, ami alatt a reális gazdasági érdekeket érti; de hogy az osztály pszichológiáját mindig a maga gazdasági-társadalmi szerepéből kiindulva kell meghatározni. Példaként olyan szituációkat említ, amikor kétségbeesés ragadja meg a tömeget vagy a csoportot az osztályharcban elszenvedett nagy vereség után. „És akkor ki lehet mutatni egy összefüggést az osztályérdekkel, de ez az összefüggés különös: a harcot az érdekek rejtett mozgatórugói alapján vívják, de most a harcosok hadseregét megverték; és ezen a ponton jön létre a szétesés, a kétségbeesés, kezdődik a reménykedés egy csodában, a menekülés hirdetése, a pillantások az ég felé irányulnak.” Bucharin aztán így folytatja: „Látjuk tehát, hogy az osztálypszichológiát tekintve megint egy nagyon bonyolult jelenséggel állunk szemben, amelyet semmiképpen sem lehet visszavezetni a csupasz érdekre, de amelyet mindig az alapján a konkrét milió alapján kellene magyarázni, amibe az érintett osztályok belekerültek.”

biztosan igaz, amire már fent is utaltam, hogy a társadalmi folyamatokat a pszichológia nélkül is, a gazdasági és a tőle függő társadalmi erők ismeretében is meg lehet érteni. De mivel nem a társadalmi törvények, hanem eleven emberek cselekszenek, és ez azt jelenti, hogy a gazdasági és a társadalmi szükségszerűségek nemcsak a racionális emberi gondolkodás médiumán keresztül, hanem mindenekelőtt az ember ösztön-apparátusán, libidinózus erőin keresztül valósulnak meg, ezért a következő eredményhez jutunk: az emberi ösztönvilág egy olyan természeti erő, amely másokhoz hasonlóan (például a talaj termelékenysége, az öntözés stb.) közvetlenül hozzátartozik a társadalmi folyamat alapjához, és egy fontos természeti, a társadalmi folyamatok hatására megváltozó tényezőként mutatkozik meg, amelynek az ismerete fontos a társadalmi folyamatok megértéséhez. Az ideológiák termelése és hatásmódja csak az ösztönapparátus működését ismerve érthető meg. Végül az erre a médiumra ható gazdasági tényezők fellépésével, az ösztönvilágban létrejönnek bizonyos törések, vagyis az ösztönstruktúra sajátosságainak köszönhetően a társadalmi folyamatok és mindenekelőtt a tempójuk másképp – gyorsabban vagy lassabban – játszódik le, mint ahogy azt a pszichés tényező elméleti elhanyagolásakor vélnénk. Tehát a pszichoanalízis fölhasználása a történelmi materializmuson belül a módszer finomodásához vezet, a társadalmi folyamatban hatékony erők ismeretének kiszélesedéséhez, egy még nagyobb biztonsághoz, mind a történelmi folyamatok megértésében, mind a jövőbeli társadalmi események prognózisát illetően.

Egy pszichoanalitikai szociálpszichológia *termékenysége*nek foka természetesen annak a jelentőségnek a szintjével függ össze, amellyel a libidinózus erők a társadalmi folyamatban rendelkeznek. Egy csak megközelítőleg is teljes vizsgálatnak messze túl kellene mennie e tanulmány keretein. Mi ezért ezen a helyen megelégszünk néhány alapvető megfigyzés felvillantásával.

Ha azt kérdezzük, hogy milyen erők tartanak egy bizonyos társadalmat a stabilitás állapotában, és hogy melyek azok az erők, amelyek ezt a stabilitást megrázzák, akkor azt mondhatjuk, hogy a gazdasági feltételek és a társadalmi ellentmondások döntenek egy társadalom széteséséről vagy stabilitásáról. De van egy tényező, amely ezeknek a feltételeknek a bázisán nagyon fontos elem a társadalmi struktúrán belül: az emberben működő libidinózus tendenciák. Induljunk ki először is egy viszonylag stabil gazdasági konstellációból. Mi tartja össze az embereket, mi váltja ki a szolidaritásérzéseiket, és mi teszi lehetővé az alá-fölérendeltségi beállítottságaikat? Azt mondhatnánk, hogy a külső hatalmi apparátus (tehát a rendőrség, a bíróság, a katonaság) az, amely nem engedi, hogy a társadalom kiforduljon önmagából. Igen, a célracionális, egoisztikus érdekek azok, amelyek hozzájárulnak a társadalom formálódásához és a stabilizálódáshoz. De sem a külső hatalmi apparátus, sem a racionális érdekek nem lennének elegendők arra, hogy a társadalom működését garantálják, ha ehhez nem jönnének hozzá az emberek libidinózus törekvései. Az ember libidinózus erői alkotják azt a kötőanyagot, amely nélkül a társadalom nem maradna egyben, és amelyek minden kulturális szférában hozzájárulnak a nagy társadalmi ideológiák termeléséhez.

(Buharin, 1922, 245-246. Kiemelés: E.F.) És a továbbiakban is úgy beszél az ideológiai folyamatokról, mint a társadalmi munka egy különös válfajáról. De mivel nem áll rendelkezésére egy megfelelő pszichológia, nem jut tovább a fenti megállapításnál, és így nem sikerülhet megértenie a munkafolyamat jellegét.

Próbáljuk meg ezt értelmezni egy különösen fontos társadalmi konstelláció, az osztályok viszonya kapcsán. A számunkra ismert történelemben egy kisebbség uralkodott a többségen. Ez az osztályuralom nem a csel és a becsapás sikere volt, ahogy azt például a felvilágosodás állítja, hanem szükségszerű, és a társadalom gazdasági összhelyzete, valamint a termelőerők szintje váltotta ki. Így például Necker szerint a nép „a tulajdoni törvények alapján arra volt kárhóztatva, hogy a munkájáért mindig csak a legszükségesebbet kapja meg”. A törvények általában a tulajdonosokat védik a tulajdon nélküliekkel szemben. „Ez – írja Linguet – bizonyos értelemben az emberi nem nagyobbik részével szembeni összeesküvés, amivel szemben emez sehol és semmilyen körülmények között nem védekezhet.”²⁹

A felvilágosodás leírta és kritizálta a függőségi viszonyt, habár nem ismerte föl ennek gazdasági feltételezettségét. Valóban, a kisebbség uralmának rögzítése megfelel a történelmi folyamatnak. De mely tényezők kölcsönöznek tartósságot ennek a függőségi viszonynak?

Ezek elsősorban minden bizonnyal a pszichés kényszer eszközei, és mint ilyenek bizonyos csoportokra vannak rábízva, de emellett van még egy másik fontos tényező is: a libidinózus kötődés, a félelem, szeretet, bizalom, ami kitölti a többség lelkét az uralkodó osztályhoz való viszonyában. Ez a lelki beállítottság azonban nem önkényes vagy véletlenszerű: ebben az ember libidinózus alkalmazkodása fejeződik ki a gazdaságilag szükséges életfeltételekhez. Amíg ezek szükségessé teszik egy kisebbség uralmát egy többség felett, addig a libidó is alkalmazkodik ehhez a gazdasági struktúrához, és ezzel maga is az osztályhatalmat stabilizáló mozzanattá válik.

A szociálpszichológiának a libidinózus struktúra *gazdasági feltételezettségén* túlmenően arról sem szabad megfeledkeznie, hogy megvizsgálja ennek a struktúrának a pszichológiai bázisát; vagyis nem azt kell kutatni, hogy miért *szükséges* egy libidinózus struktúra, hanem csak azt, hogy ez pszichológiailag hogyan lehetséges, és milyen mechanizmusokon keresztül valósul meg. Ha a többség libidinózus kötődéseit vizsgáljuk az uralkodó kisebbséghez, akkor a szociálpszichológia azt fogja megállapítani, hogy ez a kötődés annak a lelki beállítottságnak a megisméltése, illetve a folytatása, amivel ezek a felnőtt emberek mint gyermekek a szüleikhez, speciálisan az apjukhoz viszonyultak (a polgári családon belül).³⁰ Az apa csodálata, a tőle való félelem, az erejébe vetett hit, az okossága, a jószándéka, vagyis az intellektuális és a morális tulajdonságainak olyan affektív túlértékeléséről van szó, amely a gyermek apához fűződő viszonyában éppúgy megjelenik, mint az osztálytársadalomban az uralkodó osztály tagjaihoz való viszonyban. Ezzel szorosan összefüggnek bizonyos morális princípiumok, amelyek a szegényeket arra indítják, hogy inkább szenvedjenek, mint hogy „jogtalanságot” kövessenek el, amelyek azt a hitet adják nekik, hogy az életük értelme az engedelmeskedés és a hatalmasokkal szembeni kötelességek teljesítése stb. És ezek a társadalmi stabilitás számára oly fontos etikai elképzelések bizonyos affektív, emocionális viszonyok eredményei.

²⁹ Idézi Karl Grünberg: *Verhandlungen der Generalversammlung des Vereins für Sozialpolitik*. Duncker & Humblot, 1924, 31.

³⁰ De arról sem szabad elfeledkezni, hogy ez az apa-gyermek viszony a maga részéről szintén társadalmilag feltételezett.

Természetesen azt nem engedjük át a véletlennek, hogy az ilyen elképzelések létrejönnek-e vagy sem. A kulturális apparátus egy lényeges része éppen a társadalmilag megkívánt viselkedés szisztematikus és tervszerű előállítását szolgálja. Annak a szerepnek a bemutatása, hogy ebben milyen szerepet játszik az egész nevelésügy vagy például a bíróságok, a szociálpszichológia fontos feladata.³¹

Mi ezzel kiragadtuk az uralkodó kisebbség és az uralt többség libidinózus viszonyait, mivel ez a viszony alkotja minden osztálytársadalom társadalmi és pszichés magját. De a társadalmon belüli minden más viszony is különös libidinózus lenyomatokat hordoz. Például ugyanazon osztály tagjai közötti viszonyok más-más színezetet vesznek magukra a kispolgárságon belül és a proletariátuson belül; a libidinózus viszony a politikai vezetőhöz pszichológiailag másképp van strukturálva a maga osztályát vezető és vele azonosuló, a vágyait szolgáló proletariátuson belül, mint azoknál, akinél a vezető mint erős férfi, mint hatalmas, fölnagyított *pater familias* a szembenálló parancsnokló vezér.³²

Összhangban a lehetséges libidinózus viszonyok sokféleségével, a társadalomban a legkülönbözőbb érzelmi kötődések bukkannak fel. A leírásukra és a magyarázatukra ezen a helyen még megközelítőleg sem vállalkozhatunk. Ez az analitikus szociálpszichológia egyik fő feladata. De annyit ki kell mondanunk, hogy minden társadalom, amennyiben van egy gazdasági, egy társadalmi, egy politikai és egy szellemi struktúrája, egy teljesen rá jellemző *libidinózus struktúrával* is rendelkezik. A libidinózus struktúra annak a terméke, hogy a társadalmi-gazdasági feltételek hatást gyakorolnak az ösztöntendenciákra, és ez a maga részéről egy fontos meghatározó mozzanat a társadalmon belüli érzelmi kötődések számára, valamint az „ideológiai felépítmény” jellege számára. A társadalom libidinózus struktúrája egy olyan médium, amelyen keresztül a gazdaság kifejti a maga hatását a tulajdonképpeni emberi lelki-szellemi jelenségekre.

Magától értetődő, hogy egy társadalom libidinózus struktúrája éppúgy nem állandó, mint ahogy a gazdasági és társadalmi struktúrája sem az. De mégis van egy bizonyos állandósága, amíg a társadalmi struktúra egyensúlyban van, vagyis a társadalmi fejlődés konszolidált fázisaiban vagyunk. Ha egy társadalomban megnövekednek az objektív ellentmondások, ha egy társadalmi formáció széthullásnak indul, akkor az adott társadalom libidinózus struktúrájában is változások lépnek föl: eltűnnek a tradicionális, a társadalmi stabilitást fenntartó kötelékek, megváltoznak a

³¹ Vö. Erich Fromm: Zur Psychologie des Verbrechers in der strafender Gesellschaft. *Imago*, 1931, 17: 226-251. – A kulturális apparátus ugyanakkor nemcsak arra szolgál, hogy az ember libidinózus erőit (speciálisan a pregenitális és a parciális ösztöneit) bizonyos, társadalmilag kívánatos irányba terelje, hanem arra is, hogy a libidinózus erőket annyira meggyengítse, hogy azok ne váljanak a gazdasági stabilitás veszélyeztetőivé. Bizonyos társadalmak szexuális moráljának alapja a libidinózus erőnek ebben a legyengítésében vagy a pregenitális területekre való visszavezetésében áll.

³² Freud a *Tömegpszichológia és én-analízis* című könyvében (Freud, 1921) utalt a vezérhez való viszonyban rejlő libidinózus mozzanatokra. De a „vezetőt” absztrakt értelemben tekintette, mint ahogy a „tömeget” is absztrakt módon tekinti, vagyis a konkrét szituációra való tekintet nélkül. Ezzel a pszichés folyamatok ábrázolása is egy olyan általánosságot kap, amely nem felel meg a valóságnak, illetve a vezetőhöz való viszony egy bizonyos típusát általánossá emeli. És ugyanakkor a szociálpszichológia döntő problémáját, az osztályok egymáshoz való viszonyát egy szekunder viszonyra, a tömeg és a vezető viszonyával helyettesíti. De az továbbra is figyelmet érdemel, hogy Freud ebben a munkában rögzíti a polgári szociálpszichológiának a tömeget lefokozó tendenciáit, de a maga részéről nem osztja azokat.

tradicionális értelmi beállítottságok. A libidinózus erők új alkalmazásra lesznek nyitottak, és ezzel megváltoztatják a társadalmi funkciójukat. Ők már nem a társadalom fenntartásához járulnak hozzá, hanem új társadalmi formációk felépítése felé mutatnak, megszűnnek kötőanyagnak lenni, és robbanóanyaggá válnak.

Most térjünk vissza még egyszer a bevezetésben említett kérdéshez, az ösztönök és az életsorsok (vagyis az ember külső életfeltételei) viszonyához! Láttuk, hogy az analitikus személyiségpszichológia szerint az ösztönfejlődés annak az eredménye, hogy az ösztönstruktúra aktív és passzív módon alkalmazkodik az életfeltételekhez. A társadalom libidinózus struktúrája és a gazdasági feltételeinek viszonya elvileg ugyanaz. Itt is arról van szó, hogy a társadalom libidinózus struktúrája aktív és passzív módon alkalmazkodik a gazdasági feltételekhez. Az emberek, akiket a libidinózus impulzusaik hajtanak, a maguk részéről megváltoztatják a gazdasági feltételeket, a megváltozott gazdasági feltételek hatására pedig új libidinózus törekvések és kielégülések jönnek létre stb. De a döntő az, hogy mindezek a változások végső soron a gazdasági feltételekre mennek vissza, hogy az ösztönrezdülések és a szükségletek a gazdasági feltételeket szem előtt tartva változtatják meg és igazítják egymáshoz a mindenkori leghatékonyabb és szükségességet.

A történelmi materializmuson belül az analitikus pszichológiának van egy meghatározott helye. A társadalom és a természet viszonyában hatékony természeti tényezőket vizsgálja, vagyis az emberi ösztönvilágot elemzi, azt az aktív és passzív szerepet, amelyet ez a társadalmi folyamaton belül játszik. És ezzel együtt a maga tárgyává teszi a gazdasági bázis és az ideológiaképződés közötti legfontosabb közvetítő tényezőt. Az analitikus szociálpszichológia ezáltal lehetővé teszi az ideológiai felépítmény teljes megértését, a társadalom és a természet között lejátszódó folyamatból kiindulva.

Röviden így foglalhatók össze a pszichoanalitikus szociálpszichológia módszeréről szóló vizsgálatok eredményei: a *módszer* ugyanaz, mint a klasszikus freudi pszichoanalízisben, csak társadalmi jelenségekre áttéve. A cél a közös, társadalmilag releváns lelki beállítottságok megértése, méghozzá annak vizsgálata alapján, hogy az ösztönapparátus hogyan alkalmazkodik a társadalmi-gazdasági feltételekhez.

Egy pszichoanalitikus szociálpszichológia *feladata* így először is a társadalmilag fontos libidinózus törekvések kidolgozása, más szavakkal a társadalom libidinózus struktúrájának bemutatása. Továbbá a szociálpszichológiának az is feladata, hogy megmagyarázza e libidinózus struktúra kialakulását és funkcióját a társadalmi folyamatokon belül. És eközben különösen fontos szerepet kap az az elmélet, hogy hogyan jönnek létre az ideológiák a lelki ösztönapparátus és a társadalmi-gazdasági feltételek kölcsönhatásából kiindulva.

Weiss János fordítása